

На початку 90-х років ХІХ ст. в Україні розпочинаються перші козацькі війни, під час яких українська шляхта та козаки стоять уже по різні сторони барикад. Керівником першого козацького виступу був гетьман Криштоф Косинський. За військові заслуги він отримав земельну маєтність, але князь Януш Остозький забрав його землю. Косинський підняв козаків на повстання. Виступ розпочався на Київщині, потім козаки подались на Волинь, руйнуючи панські маєтності. Зуїнилися вони в Острополі на самому сході Волинського воєводства. Але з усього того повстання мало що вишло — мавтуб, через невелику кількість козаків, та й народ не був готовий до того. Волинська шляхта з'їжджалась на повітові сеймики і присягалась, що не візьметься ні до чого, поки не втворюють козаків. У краї було введено військовий стан. Магнати Корецькі, Острозькі та інші, що їх маєтки найбільш зруйнували козаки, стали

Олександр БУЛИГА.

З початком повстання Хмельницького (1648 р.) Волинь поступово стала відігравати одну з головних ролей у козацько-польській війні. Численні повстанчі загони, початково без жодного зв'язку з козацьким військом, почали свою діяльність у різних місцях Волині. В цей час формується великий загін з міщан Гонці та селян Воскодавів, Мишнина, Чудинці та інших сіл під проводом гоцанського віята І. Куковського (Листопада). Звягельський міщанин М. Тиша організував сильний загін із селян і міщан краю, з якого був сформований козацький полк. Проголосивши себе полковником, він розпочав похід на Клевани, захопив його при сиріяніні місцевих жителів. Потім оволодів Олікою і подався до Луцька — «столиці Волині», мешканці якого «покумавши і побратавшись із повстанцями», провели їх через передмістя до валів. Волинські повстанці проводили бої з польсько-шляхетськими хоругвами. Так, між Гонцею і Берездоном воїни вчинили опір підрозділам А. Кисіля. У районі Тинного відбули наступ 700

Селяни, ремісники, міщани усіяко допомагали козацькому війську. Звертає на себе увагу активна участь у боротьбі міщан Рівного, Олександрії, Жорнова, Чорторийська. Значні загони створили селяни Охметова, Більча, Цеппевичів, Вітковичів, Богущів, Княжого, а також інших сіл.

Проводив бої на Волині один з найбільш сподвижників Б. Хмельницького Максим Кривоніс. Народні перекази стверджували, ніби він родом з Острога. Біля Костянтинова славний козацький полковник зустрівся з нападком легендарного Байди, зрадником українського народу Яремою Вишневецьким. Тут значну допомогу козакам Кривоноса надали волинські міщани. Радіючи прибуттю козаків, вони під покровом ночі потай від шляхти доставили у козацький табір порох, харчі, пиво, горілку, за що Вишневецький наказав стратити сорок міщан. На березі р. Случа відбувся бій, у якому козаки стояли на смерті. Під час битви Максим Кривоніс проборовся до самого Вишневецького і, як пише літописець, тільки випадковістю урятувала магната від занесеної над його головою шаблі. Битва тривала весь день і закінчилась поразкою польсько-шляхетських військ, які відступили углиб Волині. І звідси Кривоніс вирушив Вишневецького, поступово займаючи Полоніс, Чуднів, Остріг, Межиріч, Тучин, Корець та інші населені пункти краю.

У грудні 1648 року, перебуваючи в Острозі, Б. Хмельницький видав універсал, що був звернений до польської шляхти: «Вимагаємо, щоб ваші милості ніякої злоби не мали як проти своїх підданих, так і проти руської перлісї... Якби до нас дійшла звістка про саме таке порушення миру й спокою, встановленого його величчю, то це напевно привело б до великої шкоди Речі Посполитій».

Найбільшою битвою, що проходила на Волині у часи Б. Хмельницького, стала битва під Берестечком, що розпочалась улітку 1651 року. Тисячі синів українського народу — козаків і повстанців узяли участь у січі, серед них невідомі нам триста героїв, які всі до одного загинули в нерівнім бою, але не здались на милість ворога, як не здався і останній із славної козацької когорти, якого в народі нарекли Іваном Нечасм. Виняткову мужність, відвагу, військову винахідливість проявив полковник Іван Богун, який вивів козацьке військо з оточення, зберігши основні військові сили козаків. Мужність виявили у бою між селами Ляска та Семидуби поблизу Дубна козаки, які відступили з-під Берестечка. Багато з них полягло тут смертю героїв, але жоден не здався ворогу.

І після цих битв, що розгортались на Волині, козацтво не полишало наш край, хоча після Берестецької битви у Білій Церкві був укладений договір, за яким територія Запорозького війська обмежувалась лиш до Київського воєводства. Проте козацькі полки, що були організовані на Волині, припиняли своє існування. Змириться з цим козаки не могли. Так, Острозький полк, щоб уникнути польського поневолення, переселився спочатку на територію Чернігівщини, а згодом основна його частина переселилась на Дике Поле і заснувала на річці Тиха Сосна місто Острогозьк (сучасна Воронезька область).

(Далі буде).

Волинська Січ

збирати шляхетське рушення проти них. Косинський, вийшовши з Острополя, отаборився коло містечка П'ятка. В нього було тільки п'ять тисяч козаків, й тому вони не змогли протистояти шляхетському війську. Косинський змушений був капітулювати. Через деякий час він знову зібрав військо і пішов на місто Черкани на замтешнього старосту Олександра Вишневецького, що розбив його під П'яткою. Вишневецький хитроїдами заманив Косинського до міста і там його було вбито.

В подальшій війні уславився Северин Наливайко, який служив сотником надвірної корогви князя Острозького. Це була талановита та освічена людина. Використовуючи свою посаду, він з дозволу магнатів та шляхти, які боялись розорення своїх маєтків татарами, створив козацькі загони. Був відомий як ватажок війська, з яким ходив до Молдови. Повсирнувшись в Україну, Наливайко почав шукати «козацького хліба», пройшовши руйнівним походом Поділля, Волинь, Полісся та Білорусь. Наливайка вважали перним, хто розпочав боротьбу проти унії. Отож пізніше православних стали звати «наливайками». Як вважав М. Костомаров, князь Острозький якщо не сприяв виступу Наливайка, то дивився на це крізь пальці, бо в плані боротьби з противниками православної віри погляди обох збігались.

Коли повстанці вступили на Волинь, сразу ж напали на Луцьк. Тут, як і в інших містах, Наливайко знав собі друзів. Відвідини козаків піднесли в місті та його околицях дух повстання, до козацьких загонів приєднали жителів краю. Народ повсюди починав підтримувати Наливайка, навіть шляхтичів. Так, з відомості з тогочасних документів, що стосуються Волині, про те, що князь Януш Воронезький «давав у своїй садибі Омель-

ниці притулок для сподвижників Наливайка»; інший прихильник Наливайка був з відомою у цяч родини Гулевичів на ймення Олександр.

Пізніше козаки Наливайка з'єдналися із запорожцями. Бої проходили спочатку біля Білої Церкви, але козацьке військо під натиском поляків змушене було перейти на лівий берег і після довгої облоги над річкою Солоничею, під Лубнами, мусило піддатися. Сподвижник Наливайка Лобода загинув у козацькому таборі. Наливайка було покарано на смерть у Варшаві.

В часі перших козацьких воєн в Україні гартувався й мужнів характер майбутніх героїв. Одним з геніальних полководців Європи, а також державним діячем, дипломатом, захисником української культури та державності, поборником освіти став Петро Конашевич-Сагайдачний. Формування та становлення цієї визначної особистості пройшло на Волині. Навчався Конашевич в Острозькій школі-академії — першому українському закладі, в часі особливого загострення ідеологічної боротьби. Польська шляхта, загарбавши українські землі, жорстоким примусом насаджувала свої порядки, проводила політику ополучування. Саме тоді вихованець цього навчального закладу Мелетій Смотрицький писав: «Де тепер... дім князів Острозьких, що світив над усі інші блиском світлості старої віри своєї? Де... князі Заславські, Пронські, Ружинські...» Таким чином, усе панство, діди й прадіди якого стояли біля витоків козацчини і брали участь меншою чи більшою мірою у його творенні, в переломний час історії Батьківщини, забувши своє коріння, пішло в прислугу до поляків. Прапор українського православ'я взяли, підняли й понесли українські козаки. Організатором і провідником цієї боротьби став Петро Сагайдачний.

жовнірів. Не вдалося хоругвам відібрати у повстанців і козаків Остріг, міщани якого «побраталися» з козаками.

У повстанні на Волині брали участь усі українські соціальні верстви. Біля Луцька діяв загін Колодки, який здобув кілька невеликих замків. Відомо про загін, що склався із «служилих бояр» і був очолений шляхтичем Красносельським. З Волини пов'язано також ім'я міщанина Федора Луки (пізніше полковник), волинського попавича Герасима Яцковича, який титулував себе навіть «памісником гетьмана».

Сотні уродженців нашого краю мужньо воювали в цей час у козацьких полках, що були організовані на Волині. Це Звягельський, Польський, Остропільський, Миропільський, Любарівський, Острозький.

Козацьким духом проймалися і волинські жінки. Так, сестра полковника Івана Донця як кіннотник брала безпосередню участь у бойових діях проти польсько-шляхетських військ на Волині у 1649 р. Під час однієї з атак загинула.

Козацькі реєстри свідчать, що в повстанні Хмельницького брало участь чимало шляхти. Між нею знаходимо прізвища таких волянів: Бережецькі, Богущі, Балбаси, Боговитини, Борейки, Гуляницькі, Несвіцькі, Сімашки, Хмари, Чернівецькі (реєстр 1649 р. по-дає їх 20). Дехто з них, як-от Григорій Гуляницький, займав значні посади при Хмельницькому та пізніше при Виговському.

Одну з головних ролей відігравав на Волині шляхтич з Волинського Полісся Петро Головацький. Поляки його звали «конфідентом Хмельницького». Діяв він спочатку на Сіверщині, але, відкликаний звідти гетьманом, з'явився в околицях Острога зі своїм 25-тисячним військом, що складалося переважно із селян.